

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 364.4-053.2

**Ю.І. Олифіренко**, здобувач

Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

**МОДЕРНИЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ НАДАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ ДОПОМОГИ ДІТЯМ, ЯКІ ОПИНИЛИСЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ****Ю.И. Олифиренко**, соискатель

Черниговский национальный технологический университет, г. Чернигов, Украина

**МОДЕРНИЗАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ ОКАЗАНИЯ КОМПЛЕКСНОЙ ПОМОЩИ ДЕТЯМ, КОТОРЫЕ НАХОДЯТСЯ В СЛОЖНЫХ ЖИЗНЕННЫХ ОБСТОЯТЕЛЬСТВАХ****Yulia Olyfirenko**, candidate

Chernihiv National Technological University, Chernihiv, Ukraine

**MODERNIZATION ASPECTS OF SOCIAL SERVICES FOR CHILDREN LIVING IN HARDSHIP**

*Розглянуто особливості функціонування центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, визначено основні проблеми, які перешкоджають цим закладам забезпечувати ефективне надання допомоги дітям, які опинились у складних життєвих обставинах, запропоновано можливі шляхи підвищення результативності їх діяльності.*

**Ключові слова:** заклади соціального захисту дітей, діти, які опинились у складних життєвих обставинах, бездоглядні діти, соціальні сироти.

*Рассмотрены особенности функционирования центров социально-психологической реабилитации детей, определены основные проблемы, которые препятствуют этим заведениям обеспечивать эффективную помощь детям, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах, предложены возможные пути повышения результативности их деятельности.*

**Ключевые слова:** учреждения социальной защиты детей, дети, которые оказались в сложных жизненных обстоятельствах, безнадзорные дети, социальные сироты.

*This article examines the children centers for social and psychological rehabilitation, including its features, functionality, activities, and current issues. The article explores these current issues and how they impede effective assistance to children in difficult circumstances, and suggests methods to increase the impact of their activities.*

**Key words:** child welfare agencies, children in difficult circumstances, neglected children, social orphans.

**Постановка проблеми.** Незважаючи на те, що дитяча безпритульність у нашій державі вже не має масового характеру, питання дитячої бездоглядності та соціального сирітства досі не втрачають своєї актуальності. Щороку близько 8 тисяч дітей залишаються без батьківського піклування через складні життєві обставини, безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, вживання ними алкоголю, наркотичних засобів, жорстоке поводження з дітьми [6]. Крім цього, набуває розвитку та поширення приховане соціальне сирітство у формі інституалізації дітей, батьки яких з різних причин не мають можливості забезпечити їм належний догляд та виховання в домашніх умовах.

У зв'язку з цим важливого значення набуває пошук нових інструментів підтримки родин, де є загроза втрати дитиною сімейного оточення, напрацювання нових форм та технологій роботи з дітьми та батьками, які опинились у складних життєвих обставинах, з метою запобігання потраплянню нових контингентів дітей до інтернатних установ.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виділення невирішених питань.** Вирішенню проблем дитячої бездоглядності, безпритульності та соціального сирітства присвячено багато ґрунтовних досліджень, серед яких праці Л. Волинець, А. Капської, Н. Комарової, І. Пеші, Н. Павлик, І. Ченбай, І. Мунтян, Ж. Петрочко та інших. Завдяки вагомим теоретичним надбанням цих вітчизняних учених державна політика у сфері захисту прав дітей зазнає нині якісних змін. Водночас більшої уваги потребують окремі важливі елементи системи захисту прав дитини, практична діяльність яких безпосередньо спрямована на надання допомоги дітям, які опинились у складних життєвих обставинах.

**Метою цієї статті** є визначення проблемних питань у функціонуванні закладів соціального захисту дітей, а також шляхів підвищення ефективності їх діяльності.

**Викладення основного матеріалу.** Історичний досвід свідчить про давність та усталеність традицій надання допомоги знедоленим дітям, які включають як сімейні форми виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї), так і державні заклади (притулки, інтернатні заклади, будинки дитини та ін.) [4].

Тривалий час найпоширенішою та найбільш доцільною формою утримання осиротілих дітей, дітей з малозабезпечених та асоціальних родин були інтернатні заклади.

З розвитком сімейних форм виховання кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в інтернатних установах, значно скоротилась, однак залишається значною чисельність вихованців інтернатних установ, які мають живих батьків.

За даними Моніторингового дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проведеного Уповноваженим Президента України з прав дитини, розгалужена мережа інтернатних закладів налічує 967 дитячих установ, у яких всього утримується 117 тис. 600 дітей, з яких лише 13 тисяч (10 %) діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.

На забезпечення діяльності цих закладів у державі щорічно виділяється 5,7 млрд грн. При цьому витрати безпосередньо на дітей становлять лише 14 % (789 млн грн) від цієї суми. Решта використовується на утримання приміщень та заробітну плату персоналу.

Водночас середня наповнюваність таких закладів становить 60 % [3].

У результаті, замість того, аби допомагати родині подолати тимчасові труднощі, як це прийнято в усьому світі, держава витрачає значні кошти на утримання дитини в напівпустому інтернаті.

Слід зазначити, що інтернати функціонують далеко не в кожному районі та здебільшого розташовані на відстані від біологічної родини дитини. Враховуючи низьке матеріальне становище цих сімей, батьки часто не мають можливості відвідувати дитину, внаслідок чого втрачається прив'язаність між ними та дитиною та батьківський виховний потенціал. Через недостатньо розвинуту систему соціального супроводження таких сімей є реальна загроза позбавлення їх батьківських прав.

Серед соціальних інститутів, які, на відміну від інтернатних установ, мають потенційні можливості забезпечувати ефективне надання допомоги дитині, родина якої переживає певні матеріальні або соціальні труднощі, вагоме місце займають центри соціально-психологічної реабілітації дітей, які створюються місцевими державними адміністраціями та органами місцевого самоврядування та підпорядковуються службам у справах дітей.

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей – це заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах.

Ці установи діють на території нашої держави з 2004 року.

Серед основних їх завдань: надання дітям комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги; проведення психолого-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини; створення умов для одержання дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки; сприяння формуванню в дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки; здійснення трудової адаптації дітей з урахуванням їх інтересів і можливостей; розроблення рекомендацій з питань соціально-психологічної адаптації дітей для педагогічних та соціальних працівників і батьків.

До центру приймаються діти з сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, залишилися поза сімейним оточенням, зазнали насильства і потребують соціально-психологічної допомоги.

Робота в центрах базується на тому, що дитина, перебуваючи певний час у закладі, захищена від впливу вулиці чи неблагополучної сім'ї, і колектив закладу працює над

тим, щоб задовольнити медичні, соціальні, навчальні та інші потреби кожного свого вихованця. Термін перебування дитини у цьому закладі, на відміну від інтернатного, обмежений та може становити не більше 9 місяців.

Впродовж терміну перебування в закладі його вихованці не ізолюються від суспільства, оскільки навчаються у загальноосвітніх закладах, які розташовані поряд.

Своєю діяльністю заклад сприяє збереженню сімейного оточення дитини.

Нині в державі відбувається процес реорганізації притулків для дітей у центри соціально-психологічної реабілітації дітей, для забезпечення дітям, які опинились у складних життєвих обставинах, більш тривалих соціально-психологічних та реабілітаційних послуг.

Внаслідок чого кількість таких закладів з кожним роком зростає: 2011 р. – 32; 2012 р. – 42.

Незважаючи на свої унікальні особливості, у функціонуванні цих установ є певні суттєві проблеми, які не дозволяють повноцінно та якісно вирішувати поставлені перед ними соціальні завдання, серед яких:

1. Територіальна віддаленість від потенційних отримувачів послуг.

Зазначені заклади є територіально віддаленими від більшості сімей та громад, оскільки переважна їх частина розташована в обласних центрах.

Через наявність відстані між місцем проживання дитини та центром, ці заклади, заповнені в середньому лише на 77 % [3]. Водночас, значна частина дітей залишається поза увагою фахівців та не отримує необхідну професійну допомогу.

2. Проблема професійної підготовки кадрів.

Відповідно до п. 29 Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей [5], педагогічні працівники центру проходять атестацію, проведення якої забезпечують відповідні органи управління освітою, за місцезнаходженням центру.

Однак зазначені фахівці проходять атестацію та підвищення кваліфікації за програмами підготовки фахівців для загальноосвітніх навчальних закладів або шкіл-інтернатів. Окремі програми підготовки, які б враховували всю специфіку надання кваліфікованої допомоги дітям, які мають тривалий досвід життя на вулиці, проживання в сім'ях батьків, хворих на алкоголізм, наркоманію, а також дітям, які стали жертвами насильства, жорстокого поводження, торгівлі людьми та ін.

3. Відсутність у кадровому складі фахівців відповідної кваліфікації для здійснення процесу реабілітації дітей.

Укомплектування кадрами центрів соціально-психологічної реабілітації дітей здійснюється відповідно до Типових штатних нормативів, затверджених наказом Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді від 24.09.2004 № 470. Зазначені нормативи потребують внесення змін у частині приведення категорій наявних у них посад у відповідність до потреб вихованців та завдань закладу.

Пояснюється це тим, що вихованці центрів соціально-психологічної реабілітації мають різні ступені соціально-психологічної дезадаптації. Така дезадаптація проявляється в порушеннях фізичного та психічного здоров'я дитини, розриві соціальних зв'язків із сім'єю, іншими інститутами соціалізації; деформації особистісних структур, звуженні найважливіших видів діяльності, необхідних для повноцінної соціалізації особистості [1, с. 151].

Діти, які зазнали соціально-психологічної дезадаптації, потребують спеціально організованої реабілітаційної роботи, ключовим елементом якої є їх соціально-психологічна реабілітація.

Зазначені обов'язки мають покладатись на соціальних педагогів, проте ці посади не містяться у вищезазначених Типових штатних нормативах.

4. Фрагментарність (ситуативність) вирішення проблемної ситуації, у якій опинилась дитина.

Контингент дітей, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, складається із:

– дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх за допомогою власних можливостей, якщо батьки з певних причин (через тривалу хворобу, інвалідність тощо) не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною, ухиляються від виконання батьківських обов'язків, вживають алкоголь, наркотичні засоби;

– дітей, які зазнали насильства і потребують соціально-психологічної допомоги, постраждали від торгівлі дітьми;

– безпритульних дітей.

Враховуючи вищезазначене, діти потрапляють до закладів внаслідок певних життєвих труднощів у їх родині. Тому без професійної допомоги членам їх родини надати ефективну та якісну допомогу дитині неможливо, оскільки за таких умов є великий ризик повторення або навіть загострення ситуації.

Надзвичайно важливою складовою роботи з дитиною є робота з її батьками. Це якісно новий і логічний рівень роботи, що має на меті не ситуативне, а комплексне вирішення життєвих труднощів родини та забезпечення безпечного та комфортного перебування дитини в сім'ї, у природному для неї середовищі, яке найкраще сприятиме забезпеченню прав дитини та задоволенню її потреб [1, с. 279].

Однак виконання цього завдання є проблематичним через віддаленість закладу від місця проживання батьків дитини.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо, що більш успішній діяльності центрів соціально-психологічної реабілітації дітей буде сприяти наступне:

1. Розвиток мережі цих закладів на рівні сільської, міської громади та рівні району. Види допомоги та їх планова ємність має визначатись на основі проведення аналізу стану соціально-демографічних процесів кожної адміністративно-територіальної одиниці, попиту дитячого населення в конкретних видах допомоги, можливостей та ресурсів громади в їх якісному забезпеченні.

2. Широке залучення матеріальних та кадрових ресурсів громадських організацій до реалізації програм реабілітації та реінтеграції дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, а також їх батьків.

Пов'язано це з тим, що неурядові організації мають певні переваги перед державними, що дозволяють їм вирішувати проблеми у цій сфері більш успішно.

Серед них:

– можливість надавати соціальні послуги за рахунок відносно невеликого бюджету, зокрема завдяки залученню фахівців на волонтерських засадах, що є важливим фактором для державних партнерів, які забезпечують фінансування;

– гнучкість та швидка адаптація до обставин, що змінюються, зумовлена відсутністю складної бюрократичної структури;

– спроможність використовувати інноваційні підходи в роботі, що є надзвичайно важливим у часи соціальних реформ [7, с. 33];

– наближеність до відповідних цільових груп, на які спрямовані програма, послуги, допомога;

– можливість залучення додаткового фінансування на реалізацію програми (послуги) через кампанії збору коштів, залучення спонсорів, що дає можливість надати підтримку більшій кількості представників цільових груп або підвищити їх якість [2, с. 13].

Зокрема, потенціал громадських організацій доцільно було б застосовувати у роботі з сім'ями, де є ризик виходу дитини за межі сімейного оточення, з батьками дітей, які перебувають у центрах соціально-психологічної реабілітації, інтернатних установах. Це можуть бути реабілітаційні та реінтеграційні програми, спрямовані на подолання різних видів залежностей, підвищення їх виховного потенціалу, відновлення емоційного зв'язку з дітьми, створення умов для повернення дітей у родину.

3. Розроблення ефективної моделі взаємодії центрів соціально-психологічної реабілітації дітей із установами за місцем проживання дітей.

Переважно фахівцям центрів соціально-психологічної реабілітації дітей потрібен час для того, щоб вивчити ситуацію в родині та визначити індивідуальний план надання допомоги дитині, тоді як служба у справах дітей та центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді вже володіють інформацією про обсяг проблемних питань у сім'ї.

У зв'язку з цим розв'язання кризової ситуації, у якій опинилась дитина має відбуватись на рівнях двох систем: особистісно-орієнтованому (рівень фахівців закладу соціального захисту дітей, діяльність яких спрямована на здійснення реабілітації дитини, її психолого-педагогічної корекції та надання інших видів допомоги) та сімейно-орієнтованому (рівень закладів та установ за місцем проживання батьків дитини, діяльність яких спрямована на вирішення кризових явищ у середині сім'ї, усуненні причин, які перешкождали виконанню батьківських обов'язків).

Слід зазначити, що в діяльності кожної з цих систем має забезпечуватись командний, міждисциплінарний підхід, а також ефективна взаємодія між ними, в основі якої – регулярний обмін наявною інформацією.

На кожному рівні мають бути визначені особи, відповідальні за координацію роботи всередині системи та за обмін інформацією між системами.

Результатом цієї спільної роботи має бути Індивідуальний план соціального захисту дитини, затверджений на Комісії з питань захисту прав дитини при райдержадміністрації, виконавчому комітеті міської, районної у місті ради (сімейно-орієнтований рівень), з конкретними пунктами, що стосуються виправлення ситуації в сім'ї та надання допомоги дитині. Серед виконавців плану обов'язково має бути центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (завдання стосовно роботи з родиною) та центр соціально-психологічної реабілітації дітей (завдання щодо роботи з дитиною).

У разі, якщо місце проживання сім'ї та місце розташування закладу збігаються, доцільним є участь представника центру соціально-психологічної реабілітації на засіданні комісії, з метою обговорення та визначення оптимальних шляхів надання допомоги сім'ї та дитині.

Ситуація в сім'ї має перебувати під постійним контролем (періодичність встановлюється індивідуально залежно від ситуації в сім'ї) з фіксацією результатів роботи та змін, які відбуваються у Індивідуальному плані.

4. Запровадження системи професійної підготовки та підвищення кваліфікації фахівців центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, а також створення спеціального методичного центру, який би системно займався розробленням, апробацією та впровадженням технологій роботи у центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, забезпечував би безперервне фахове вдосконалення кваліфікації педагогічних і керівних працівників цих закладів. На нашу думку, такий центр має бути створений на базі Державного інституту сімейної та молодіжної політики.

5. Розроблення механізму залучення до реалізації програм реабілітації дітей на договірній та контрактній основі, фахівців у галузі корекційної педагогіки, реабілітологів, дефектологів та інших спеціалістів, залежно від індивідуальних потреб вихованців закладів.

**Висновки та пропозиції.** Отже, розвиток явища соціального сирітства, у тому числі його прихованих форм, вимагає модернізації системи надання допомоги сім'ям з дітьми вразливих категорій.

Враховуючи вищезазначене, є необхідність запровадження та розвитку на рівні міст, районів, сільських громад малокомплектних центрів з денним або стаціонарним утриманням для надання комплексних послуг превентивного характеру, без відриву дитини від родини. Потреба у створенні таких закладів, види допомоги та їх планова ємність має визначатись на основі проведення аналізу стану соціально-демографічних процесів кожної адміністративно-територіальної одиниці, попиту дитячого населення в конкретних видах допомоги, можливостей та ресурсів громади у їх забезпеченні.

На нашу думку, базовими для створення закладів такого типу можуть стати центри соціально-психологічної реабілітації дітей, які вже мають потужний досвід надання комплексної допомоги дітям вразливих категорій.

Підвищенню ефективності діяльності цих закладів сприятиме: розширення повноважень центрів у частині роботи з батьками дітей; запровадження на державному рівні системи підготовки та перепідготовки їх педагогічних кадрів; створення спеціального профільного методичного центру, а також широке залучення матеріальних та кадрових ресурсів громадських організацій до реалізації програм реабілітації та реінтеграції дітей та їх батьків.

#### Список використаних джерел

1. *Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям* : метод. посіб. / О. І. Безпалько, Л. П. Гуровська, Т. В. Журавель та ін. ; за ред. І. Д. Звереві, Ж. В. Петрочко. – К. : Калита, 2010. – 376 с.
2. *Місцеві практики фінансування проектів неурядових організацій для дітей та молоді із державного та місцевих бюджетів* / Т. Яцків, О. Коваль, О. Смирнов, М. Шелеп. – Львів, 2011. – 170 с.
3. *Моніторингове дослідження стану функціонування закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.president.gov.ua/docs/zvit\\_int\\_2013.pdf](http://www.president.gov.ua/docs/zvit_int_2013.pdf).
4. *Олифіренко Ю. І.* Історичні аспекти проблеми дитячої безпритульності та бездоглядності / Ю. І. Олифіренко // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. – 2012. – № 3 (60). – С. 340-348.
5. *Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей* [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.2004 р. № 87. – Режим доступу : [www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).
6. *Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року* [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 22 жовтня 2012 року № 609/2012. – Режим доступу : [www.rada.gov.ua](http://www.rada.gov.ua).
7. *Тофтисофа-Матерон Р.* Невикористаний потенціал чи прихований ризик? / Р. Тофтисофа-Матерон // Соціальний захист. – 2006. – № 5. – С. 33.